

Mohsin Hamid

Onbehagen en beschaving

Berichten uit Lahore, New York en Londen

VERTAALD DOOR
JORIS VERMEULEN

2016

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM | ANTWERPEN

Voor Dina en Vali

Inleiding: ik, buitenlandcorrespondent

Op een dag ontmoette een monnik een essayist bij een beekje in de hoge bergen en ze raakten aan de praat. De minuten verstreken terwijl ze daar rustig op de grond zaten in het bijzijn van libellen. Al snel leek de essayist te kunnen concluderen dat de op geloof stoelende levensvisie van de monnik dringend toe was aan een dosis relativering.

De essayist trok van alles uit de kast voor een gloedvol betoog en eindigde met de woorden: ‘Omdat u geen bewijzen hebt, moet ik concluderen dat uw overtuigingen een en al verzinsel zijn.’

‘En wat dan nog?’ reageerde de monnik met een glimlach die even onverstoort als sereen was.

‘Wat dan nog? Alles. U bent een monnik!’

De monnik trok de onderkant van zijn gewaad wat omhoog en liet de krachtig gespierde kuit van een van zijn benen in het water zakken. ‘Ik heb mezelf opnieuw uitgevonden,’ zei de monnik. ‘Tot gisteren was ik een olympische sprinter.’

De essayist staarde hem ongelovig aan.

‘Vindingrijkheid is een zegen.’

Globalisering is een wreed fenomeen. Het brengt ons volksverhuizingen, oorlogen, terrorisme, ongebreideld kapitalisme, ongelijkheid, xenofobie, klimaatverandering. Maar als er één belofte schuilgaat achter de globalisering die ons kan verleiden

om alle ravage te blijven accepteren, dan wel deze: dat we meer vrijheid krijgen om onszelf opnieuw uit te vinden. In dat land, in deze stad, in Lahore, New York, Londen, die fabriek, dit kantoor, in die kleren, met dat beroep, waar we ook zijn of willen zijn, we zullen de vrijheid krijgen om te zijn wat we willen zijn.

Nadat ik was begonnen met het samenstellen van dit boek, een verzameling stukken die ik schreef in de vijftien jaar tussen 2000, toen mijn eerste roman verscheen, *Moth Smoke*, en nu, dat wil zeggen 2014, merkte ik dat ik veel van mijn schrijfsels graag links liet liggen. Veel van mijn eerdere stukken waren in mijn huidige visie domweg te ruw van snit of al te zeer het spoor bijster om ze op te nemen. Weer andere stukken leken zo veel op elkaar dat ik besloot maar een van beide te kiezen.

Aan wat overbleef, de ruim dertig artikelen waarmee de volgende pagina's zijn bedrukt, wilde ik zo min mogelijk veranderen, zodat ze in grote mate op dezelfde manier zouden worden gelezen als vlak na hun eerste publicatie. Ik heb een paar kleine ingrepen gepleegd, met name het schrappen van passages die me te veel een herhaling van zetten leken, maar heb mijn best gedaan om serieuze ingrepen achterwege te laten. Alle stukken blijven kinderen van hun oorspronkelijke plaats en tijd.

Nu ik ze herlees valt het me op hoezeer de schrijver, dat wil zeggen ik, in de loop der jaren is veranderd. Uiteraard zijn mijn stijl en mijn techniek in sommige opzichten anders. Maar er is ook sprake van andere veranderingen, bijvoorbeeld wat betreft mijn wereldbeeld, veranderingen die misschien een reflectie zijn van mijn positie ten opzichte van de wereld, en die veranderingen herinneren me eraan dat ik iemand anders aan het worden ben, dat ik mezelf gaandeweg uitvind, iets wat we denk ik allemaal doen. De romancier die ik nu ben zou vandaag niet de romans schrijven die ik eerder schreef; de mens die ik nu ben gedraagt zich wellicht anders dan de mens die ik in het verleden was.

Als gevolg hiervan, door het fragmentarische ‘momentopnamekarakter’ van de stukken die samen dit boek vormen, gaat er hopelijk een andere soort oprechtheid van uit dan van een boek dat vanaf het begin als één geheel is bedacht en achter elkaar is geschreven. Er komen niet-vormvaste meningen en houdingen in naar voren die getuigen van de kneedbaarheid van wat een mens op enig moment doorgaans als één brok zekerheid presenteert.

Maar de bundel getuigt ook van consistentie: thema’s keren terug, steeds opnieuw, in stukken die op verschillende momenten zijn geschreven, voor verschillende publicaties op verschillende plekken. De afgelopen vijftien jaar heb ik in drie steden gewoond: Lahore, New York en Londen. Ik heb ze alle drie ‘thuis’ genoemd en ook als zodanig beschouwd. Maar toch, terwijl ik de schrijfsels in dit boek bezie moet ik bekennen dat ik me altijd een halve buitenstaander heb gevoeld. De onderhavige stukken nemen verschillende vormen aan: sommige zijn lange essays, andere zijn compacte columns, weer andere zijn stukjes van maar een bladzijde of twee. Maar volgens mij zijn het allemaal berichten van een correspondent die tegen wil en dank buitenlander is, in elk geval ten dele.

Pakistan is een terugkerend thema van me. Ik heb langer in Pakistan gewoond dan waar ook, al komt het totale aantal jaren uit op iets minder dan de helft van mijn leven. De toekomst van Pakistan houdt me bezig, iets wat ook lijkt te gelden voor de meeste andere Pakistanen die ik ken, want het land wordt dan wel door uitzonderlijk veel problemen gekweld, het weet desondanks veel van zijn dochters en zonen opmerkelijk veerkrachtige wortels mee te geven, wortels die vaak blijven doorleven terwijl de bijbehorende plant wordt verplaatst naar een ondergrond aan de overkant van een brede oceaan.

In mijn schrijfsels over Pakistan van de afgelopen jaren be-

speur ik pogingen tot optimisme die misschien wat geforceerd aandoen dan wel enigszins misplaatst zijn. Geregeld heb ik gewag gemaakt van mogelijke positieve veranderingen die zijn uitgebleven, blijkt nu. Toch is een optimistische houding volgens mij niet zonder nut. Optimisme kan tot daadkracht leiden, het idee dat Pakistan zijn eigen problemen kan oplossen. Een gebrek aan daadkracht is meestal de kiem van Pakistans mislukkingen geweest, de neiging om met een beschuldigende vinger naar buitenlandse krachten te wijzen, krachten die wat Pakistan betreft verre van onschuldig zijn, maar alleen zijdelings hebben bijgedragen aan de aanhoudende crises, die overwegend door Pakistan zelf veroorzaakt zijn. Ik ben altijd van mening geweest dat buitenlandse mogendheden niet moeten toegeven aan hun eventuele aandrang om in Pakistan in te grijpen, en dat Pakistanen verkeerd beleid en een dito houding van hun landgenoten zelf moeten corrigeren, in plaats van te beweren dat verbeteringen niet mogelijk zijn als gevolg van machinaties van de buitenwereld.

Ik vind dat Pakistan ertoe doet, niet alleen voor mijzelf en andere Pakistanen, noch alleen omdat het land een broeiest van terrorisme is en kernwapens bezit, maar omdat Pakistan een soort laboratorium is voor pluralisme op een globaliserende planeet die dringend behoefte heeft aan meer pluralisme. Pakistans wankele democratie en weifelende pogingen om een toekomst te kneden waarin zijn burgers vreedzaam kunnen samenleven weerspiegelen dat wereldwijde experiment van ons, mensen, op een gedeelde aarde. Het loopt niet slecht af met de wereld als het slecht afloopt met Pakistan, maar de wereld zal wel gezonder zijn als Pakistan gezond is.

Pakistan bevindt zich in de voorhoede van het escalerende conflict tussen soennieten en sjiïeten waar veel grotendeels islamitische landen onder te lijden hebben. Wereldwijd zijn de meeste moslims soennitisch, en wanneer die de rechten van de

grootste islamitische minderheid, de sjiieten, zouden erkennen, zou dat een belangrijke stap richting een zinvolle religieuze verdraagzaamheid voor iedereen betekenen, onder wie bevolkingsgroepen die ze nu vaak op de huid zitten, zoals christenen, hindoes, Ahmadiyya-moslims, aanhangers van het secularisme en ongelovigen.

Pakistan is ook een van de vele landen waar de bevolking een lappendeken is van groepen die qua etniciteit en taal sterk van elkaar verschillen, net als de Europese Unie, Oekraïne, Nigeria, Zuid-Afrika, India en Maleisië. Vreedzame co-existentie, een uitdaging voor landen als Pakistan, is essentieel, willen we voorkomen dat de eenentwintigste eeuw met net zulke funeste conflicten als die van de twintigste eeuw wordt geconfronteerd.

Triest genoeg heeft Pakistan de afgelopen vijftien jaar niet bijster veelbelovende ontwikkelingen te zien gegeven. Religieuze en etnische minderheden zijn het slachtoffer geweest van juridische en politieke discriminatie, moordaanslagen en, in sommige gevallen, een vorm van geweld die kan worden gekwalificeerd als massaslachting. Nog zorgwekkender is het feit dat Pakistan in zijn verzet tegen het pluralisme verre van uniek is.

Ik woonde in Pakistan tijdens de recente en grimmigste periode van terroristische activiteit en drone-aanvallen, in Londen een paar jaar voor en na de bomaanslagen in het openbaar vervoer van 2005, en in New York in een tijdperk dat ten einde kwam door de aanvallen op het World Trade Center van 2001. Het is misschien dan ook niet verwonderlijk dat wat wel de ‘War on Terror’ is genoemd een hoofdrol in deze essays speelt. Ja, deze hele bundel zou kunnen worden gelezen als de ervaringen van een man die zich tegen wil en dank in het hart van dat conflict bevond.

In mijn beleving is de War on Terror in de kern geen echte oorlog. Goed, er werden in dat kader oorlogen in Afghanistan en Irak gevoerd. En er was sprake van diverse vormen van ge-

weld in allerlei gradaties in talloze andere landen: Pakistan en Groot-Brittannië, Amerika en Rusland, Libië en Jemen, India en Indonesië, Spanje en Kenia – en de lijst is nog veel langer. Maar oorlogen, opstanden, grensconflicten en terrorisme waren ook in de twintigste eeuw schering en inslag. De War on Terror is in die zin anders dat het een oorlog tegen een concept is, niet tegen een bepaalde natie. En het vijandige concept is, lijkt mij, pluralisme.

Pakistan en andere landen met een islamitische meerderheid zijn niet echt uniek in hun moeizame verhouding met diversiteit. In de Verenigde Staten en Europa is de War on Terror gepaard gegaan met veel weerstand tegen immigranten. Langs de zuidelijke grens van de vs worden daadwerkelijk muren geplaatst waarboven drones patrouilleren, en sommige Amerikaanse staten nemen wetten met draconische bepalingen tegen immigranten aan. Anti-immigratiepartijen zijn overal in Europa aan de winnende hand, en Groot-Brittannië overweegt de Europese Unie te verlaten, grotendeels uit boosheid over het dossier immigratie.

Op veel plekken is de afgelopen vijftien jaar sprake geweest van grote economische beroering en groeiende maatschappelijke onenigheid. Woede en wrok zijn alom aanwezig. En het lijkt bijna onmogelijk om economisch beleid in te voeren waarmee tegemoet wordt gekomen aan al die zorgen. In plaats van zaden voor hervormingen krijgen we het juk van wanbeleid. Ons wordt verteld dat we het waarom van ons onbehagen moeten vergeten omdat er iets belangrijkers op het spel staat: het lot van onze beschaving.

Maar wat zijn die beschavingen dan, wat zijn begrippen als islamitisch, westers, Europees, Amerikaans aan de hand waarvan men probeert vast te stellen waar we thuishoren, en met wie? Het zijn illusies: lukraak gekozen, elkaar overlappende constructies met poreuze en kwetsbare grenzen. Tot welke beschaving behoort een Syrische atheïst? Een islamitische soldaat in

het Amerikaanse leger? Een Chinese professor in Duitsland? Een lesbische modeontwerper in Nigeria? Hoeveel decennia moet een Spaanstalig, in Honduras geboren stel met Amerikaanse kinderen en kleinkinderen Amerikaans staatsburger zijn geweest om definitief de overstap van de Zuid-Amerikaanse naar de Noord-Amerikaanse beschaving te maken?

Beschavingen zijn illusies, maar dan wel alomtegenwoordige, gevaarlijke en krachtige illusies. Ze dragen bij aan de wreedheid van de globalisering. Zo bieden ze ons de kans om te beweren dat we in mondiale vrijhandel geloven en, in één adem door, mondiaal vrij verkeer van arbeid tot onmogelijk te bestempelen; te beweren dat we in democratie en de gelijkwaardigheid van alle mensen geloven, en toch nee te zeggen tegen de oprichting van mondiale instituties die uitgaan van juridische gelijkheid en het principe ‘één mens, één stem’.

Beschavingen vormen een voedingsbodem voor onze hypocrisie. Waarmee ze de enige geloofwaardige belofte van globalisering ondermijnen: dat we de vrijheid hebben om onszelf uit te vinden. Waarom zou een moslim geen Europeaan kunnen zijn? Waarom kan een niet-gelovige geen Pakistaan zijn? Waarom kan een man geen vrouw zijn? Waarom kan een homoseksueel niet getrouwd zijn?

Bastaard. Mengbloedje. Halfbloed. Paria. Rare. Ketter. Onze woorden voor hybride mensen zijn maar al te vaak scheldwoorden. Dat zou niet zo moeten zijn. Hybriditeit hoeft niet het probleem te zijn. Misschien is het wel de oplossing. Hybride mensen zijn meer dan de belichaming van gemengde bevolkingsgroepen. Hybride mensen tonen aan dat de grenzen tussen groepen fictief zijn. En dat is een essentiële constatering, want creativiteit komt voort uit mengen, uit het verwerpen van het ziellose karakter van zuiverheid. Als er maar één mens overblijft sterft onze soort uit.

In mijn jongere jaren dacht ik dat ik anders was, een outsider, omdat ik een migrant was, een vreemdeling. Nu ik drieënveertig ben denk ik dat die ervaringen van mij steeds algemener worden.

Op onze globaliserende planeet, waar veranderingen elkaar in een steeds hoger tempo opvolgen, beginnen velen van ons zich op z'n minst een beetje een vreemdeling te voelen, want we zijn allemaal migranten in de tijd, of we nu letterlijk verre reizen maken of niet. Al ben je tachtig en nog nooit je geboortedorp uit geweest, je omgeving is een andere dan die uit je jeugd.

Als we op zoek gaan naar universele principes voor onze diverse wereld met zijn talloze netwerken, zouden we misschien eens aandacht moeten besteden aan de empathie die het gevolg is van zo'n gedeelde ervaring. Als we stilstaan bij onze situatie van tijdelijke wezens, van individuen die een bundeling van dagen, jaren en decennia vertegenwoordigen – van iemand die, laten we zeggen, zowel een kind van de jaren zeventig is als een moeder van de jaren nul – zou het zomaar kunnen gebeuren dat we ons bewust worden van onze overeenkomst die hybriditeit heet. Mens zijn is hetzelfde als hybride zijn.

In mijn teksten heb ik geprobeerd te pleiten voor het vervaagen van grenzen; niet alleen tussen beschavingen, mensen of allerlei 'groepen', maar ook tussen schrijver en lezer. Cocreatie is altijd een centraal element van mijn fictie geweest, het idee dat een roman door zowel een schrijver als een lezer wordt gemaakt. Cocreatie is ook een centraal element van mijn politieke opvattingen. Ik geloof dat we de grote en de kleine elkaar overlappende samenlevingen waartoe we behoren cocreëren, en dat we de vrijheid zouden moeten hebben om te proberen nieuwe bestaanswijzen en omgangsvormen uit te vinden.

Vermoedelijk vloeit mijn persoonlijke behoefte om fictie te schrijven in zeker opzicht voort uit het feit dat ik niet in staat ben alles hier op aarde te accepteren zoals het is. Wanneer ik een

roman schrijf verdwijn ik in een andere wereld, een die ik zelf heb bedacht. Maar ik wil er niet blijven, in m'n eentje, afgezonderd van anderen, voor altijd. Ik wil mijn denkbeeldige wereld meenemen naar onze wereld, hem delen, ik wil dat een lezer hem betreedt en een bepaalde vorm geeft, ik wil een plek voor experimenten en verbeelding bieden waar de grenzen van het ik, de werkelijkheid, de tijd kunnen worden overschreden. Ik denk dat de hoop die 'vindingrijkheid' heet de kunsten bezielt. En ik voel diezelfde hoop als ik aan mensen denk die bijeenkomen om een wereld te verzinnen die de beschaving achter zich laat en daarmee eindeloos beschaafder is.

Dit boek bestaat uit drie delen: leven, kunst en politiek. Dit niet omdat ik die drie als aparte categorieën beschouw. Ik ga uit van het tegenovergestelde, dat het persoonlijke politiek is en vice versa, en mijn eigen kunst speelt vaak leentjebuurt bij de twee andere categorieën. De indeling van het boek is veeleer bedoeld als een mogelijke reis.

De stukken van het eerste deel, met als titel 'Leven', kennen een onderverdeling die synchroon loopt met mijn leeftijd, als de hoofdstukken van memoires. Het tweede deel, 'Kunst', is meer thematisch onderverdeeld. En de stukken van het laatste deel, 'Politiek', staan in chronologische volgorde, naar het moment van schrijven, en volgen daarmee mijn eigen perspectiefwisselingen van 2000 tot nu.

Ik wilde dat het lezen van dit boek vergelijkbaar zou zijn met een relatie in wording. Via het eerste deel zou jij, de lezer, mij een beetje leren kennen; in het tweede deel zou je te weten komen hoe ik over mijn werk als schrijver denk en hoe ik die gedachten in de praktijk breng, en in het derde zou je mijn ik ontmoeten die wat meningen noteert over de wereld die we delen.

Maar goed, ook jij moet de afgelopen vijftien jaar als een uitvinder een route hebben afgelegd. Ook jij bent een buitenland-

correspondent, op je eigen manier. Hoe (en of) je nu verdergaat is nu natuurlijk aan jou. Zo gaat dat met cocreatie. Daar heb je meer dan één visie voor nodig.

Leven

1

Er was eens
Kunst en de andere Pakistanen
Toen Updike Morrison (en mezelf) tegen mij beschermden
Geen lichamelijk contact tijdens concerten

Er was eens

In december 1980, ik was negen, verhuisde ik voor het eerst terug naar Pakistan.

We landden in Lahore, in die minder op veiligheid gerichte tijden toen het nog gangbaar was dat familieleden het asfalt op kuierden om uitstappende passagiers te verwelkomen. Ronald Reagan had net Jimmy Carter verslagen tijdens de presidentsverkiezingen in de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie vierde bijna de eerste verjaardag van haar invasie in Afghanistan, generaal Zia-ul-Haq met zijn wasbeerogen zat in Islamabad stevig in het zadel als dictator van Pakistan, en ik sprak geen Urdu meer.

Het is raar om je eerste taal kwijt te raken. Ik sprak het al jong, kwetterde al voor ik twee werd complete zinnen en alinea's bij elkaar; ik heb een litteken om dat te bewijzen. In de zomer van 1973 voerde Zulfikar Ali Bhutto campagne om premier van Pakistan te worden en ik ontwikkelde de gewoonte om op de eettafel te klimmen en te oren zoals ik hem dat had horen doen tijdens zijn toespraken op PTV: 'Als ik premier word...'

Op een gegeven moment probeerde iemand me vast te pakken en op de grond te zetten. Ik schoot weg, pardoes de tafel af, viel op de grond en liep een hoofdwond op, zodat het bloed in mijn ogen liep en ik hechtingen in mijn voorhoofd kreeg. (Z.A. Bhutto zou treurig genoeg eenzelfde lot beschoren zijn.)

Een jaar later verliet ik Lahore. Met mijn ouders vloog ik via Hongkong over de Stille Oceaan naar San Francisco, naar een

van de vele identieke studentenwoningen op de campus van Stanford University. Groepjes kinderen renden rond, joegen op vlinders en sprongen door de rondzweep-zwiep-zwiepende watersproeiers, allemaal blootsvoets, zonder toezicht. Ik wilde graag meedoen en glipte naar buiten.

Mijn moeder hoorde iemand huilen en nam een kijkje. Ze zag me in tranen voor de deur van het huis naast ons staan staren naar een verblufte buur, omringd door kinderen die me uitjouwden.

‘Is ie achterlijk?’ vroeg een van mijn nieuwe speelkameraadjes haar.

‘Nee,’ antwoordde ze.

‘Waarom kan ie dan niet normaal praten?’

‘Dat kan hij wel. Hij spreekt alleen geen Engels.’

Daarna zei ik een maand lang geen woord meer. Mijn ouders maakten zich zorgen, maar concludeerden dat ik waarschijnlijk gewoon wat tijd nodig had om te wennen. Dus lieten ze me voor de tv zitten, tekenen en wankelende hoge torens bouwen met mijn houten blokken. En toen ik weer begon te praten was dat tot hun grote verrassing in het Engels, in complete zinnen en met een Amerikaans accent.

De zes jaar daarna sprak ik geen woord Urdu. Ik kreeg nieuwe vrienden, bleef bij hen logeren, nam jampotten vol kikkervisjes en kikkers mee naar huis, kon rennen als een hazewindhond, speelde voetbal, ging tijdens universiteitsfeestjes knock-out op nog onbeslagen bedden, kampeerde in nationale parken, vroeg wat voor rare lucht dat was tijdens een wietrijk openluchtconcert van Bob Marley, zwom in een ijsskoude Stille Oceaan, liep rond op mocassins en droeg vestjes met kralen, schreef mijn eerste verhalen – intergalactische ruimteopera’s geïnspireerd door een batterij sf-films en -series uit die tijd: *Star Wars*, *Star Trek*, *Battlestar Galactica*, *Buck Rogers*, *Space Ghost*, *Star Blazers*, *Battle of the Planets*.